

Tomasz Masłyk
tomaslyk@wp.pl
Ewa Migaczewska
ewamig@agh.edu.pl
Wydział Humanistyczny
Akademia Górniczo-Hutnicza
Kraków

Niepełnosprawny internauta w sieci cyfrowych nierówności

1. Cyfrowy podział i cyfrowe nierówności

Przestrzeń, którą tworzy Internet stanowi wielowymiarową rzeczywistość, kreującą (ale również odtwarzającą) relacje zachodzące w świecie rzeczywistym, w jego gospodarczym, politycznym, społecznym czy kulturowym wymiarze. Ta złożoność powoduje, że próba pomiaru użyteczności Internetu napotyka na trudne do przezwyciężenia przeszkody, nierzadko negując w ogóle sens takich przedsięwzięć. Internet jest narzędziem informatycznym i medium informacyjnym o niepodważalnym potencjale rozwojowym. O ile sama technologia w swoich koncepcyjnych założeniach jest społecznie neutralna, to już jej aplikacyjne wykorzystanie można rozpatrywać z punktu widzenia określonych korzyści i strat.

Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że Internet, według wielu, stanowi remedium na rozmaite bolączki, które dotyczą nas w różnych sferach codziennej aktywności. Już sam fakt „podłączenia do sieci” niesie ze sobą obietnicę lepszego życia przy wykorzystaniu jej wielowymiarowej funkcjonalności. Jeśli jednak podejmiemy wysiłek zdefiniowania owego lepszego życia i zmierzmy się z zadaniem pomiaru funkcjonalności Internetu z perspektywy konkretnego odbiorcy, może pojawić się więcej wątpliwości niż jednoznacznych rozstrzygnięć. Studiując możliwe korzyści, jakie swoim użytkownikom jest w stanie zaoferować Internet, należy pamiętać o tym, że stają się one takimi jedynie w subiektywnym odczuciu indywidualnego odbiorcy. Dlatego tak problematyczne jest analizowanie „internautów”, „społeczności internetowych” czy chociażby konkretnych kategorii społecznych (wyróżnionych ze względu na jakąś cechę wiążącą jej członków), jako homogenicznych całości. Problem ten dotyczy również osób niepełnosprawnych, w przypadku których Internet pełni szczególnie ważną rolę. Można traktować go jako faktyczne – jeśli posłużyć się metaforą Marshalla McLuhana – „przedłużenie człowieka” [McLuhan, 2004]. I nie chodzi tylko o niwelowanie fizycznych dysfunkcji za pomocą środków technicznych, ale przede wszystkim o kształtowanie świadomości, że w społeczeństwie informacji dysfunkcje te tracą na znaczeniu. Takie postrzeganie Internetu i jego roli w naszym życiu zakłada, że ma on binarną naturę również w wymiarze społecznym – sam fakt podłączenia do sieci generuje określone korzyści, a jego użytkowników stawia po stronie wygranych.

Złożoność świata społecznego, który w sieci internetowej poprzez swoje działania rekonstruuje jej użytkownicy, skłania do traktowania podobnych założeń z dużo większym

sceptycyzmem. Wraz z rozwojem sieci internetowej zaczęły towarzyszyć mu zjawiska, które negowały początkowy optymizm. Chodzi tutaj przede wszystkim o problem cyfrowego podziału czy też cyfrowego wykluczenia (*digital divide*). Początkowo, pojęcia te wykorzystywane było dla wyróżnienia dwóch kategorii osób – tych, którzy posiadają fizyczny dostęp do sieci internetowej (przy czym nie zawsze zwracano uwagę na fakt czy owa dostępność jest równoznaczna z wykorzystaniem) i tych, którzy takiego dostępu nie posiadają. Z czasem jednak, rozumienie dostępu do Internetu (*access*) stało się o wiele bardziej złożonym pojęciem, w definicyjnym i analitycznym zakresie, wychodzącym poza dychotomiczny podział na podłączonych i niepodłączonych. William E. Loges i Joo-Young Jung dla odróżnienia użytkowników Internetu, od tych, którzy z niego nie korzystają zaproponowali określenie „podłączenie” (*connectedness*) zamiast dostępu (*access*). Według nich użytkowanie Internetu jest problemem złożonym, w którym mniej istotne jest „posiadanie technologii”, co raczej „rozwijanie relacji z technologią”, a relacje te można rozpatrywać w wymiarze historii i kontekstu (w jaki sposób dana osoba stawiała się internautą), zakresu i intensywności wykorzystania (czyli ogólnie rozumianej funkcjonalności) oraz znaczenia dla życia (w kategoriach bilansu korzyści i strat) [Loges, Jung 2001, s. 537-539].

Szybko postępujący proces nasycenia technologiami informacyjnymi współczesnych społeczeństw spowodował, że cyfrowy podział w swoich pierwotnych, analitycznych założeniach stracił na znaczeniu i coraz częściej zastępowany był pojęciem „cyfrowych nierówności” (*digital inequality*), które odwołują się do zróżnicowanych form wykorzystania Internetu i konsekwencji z tym związanych [DiMaggio, Hargittai, 2004]. Kiedy bowiem *technologia staje się środkiem dla osiągnięcia lub utrzymywania wysokiego statusu w społeczeństwie [...] nierówny dostęp do owej technologii jest czymś więcej niż prostym zagadnieniem odnoszącym się do posiadania lub nieposiadania dostępu do niej; pytanie o nierówny dostęp musi dotyczyć możliwości maksymalizowania technologicznej użyteczności dla osiągnięcia zróżnicowanych celów* [Jung i in., 2001, s. 508].

Jak zauważa Ernest J. Wilson, pojęcie „dostępu” można rozpatrywać w ośmiu wymiarach: (1) fizycznym (*physical access*), związanym z podłączeniem do sieci internetowej, (2) finansowym (*financial access*), określającym koszt użytkowania sieci internetowej, (3) poznawczym (*cognitive access*), rozumianym jako poziom umiejętności potrzebnych do korzystania z Internetu, (4) użytecznym (*design access*), wskazującym na formy i cele realizowane za pomocą sieci internetowej, (5), zawartości (*content access*), związanym z zakresem dostępnych informacji, (6) twórczym (*production access*), wskazującym, na ile użytkownik Internetu jest w stanie sam wpływać na jego zawartość w procesie twórczym, (7) instytucjonalnym (*institutional access*), traktowanym jako dostęp do instytucji ułatwiających i wspierających korzystanie z Internetu i (8) politycznym (*political access*) rozumianym, jako dostęp do instytucji rządowych tworzących prawa także te, związane z przestrzenią wirtualną [Wilson 2006]. W tym kontekście wiodącym pytaniem powinno być to, w jaki sposób, w codziennym życiu ludzi, Internet przyczynia się (lub mógłby się przyczyniać) do osiągnięcia zróżnicowanych, podstawowych celów [Loges, Jung 2001, s. 538]. Aby cele realizowane za pomocą sieci internetowej mogły zostać osiągnięte należy dysponować określonymi kompetencjami związanymi zarówno z wiedzą techniczną

odnoszącą się bezpośrednio do wykorzystywanego oprogramowania (*software*) i sprzętu (*hardware*), ale również wiedzą ogólną, stanowiącą pewien „kapitał początkowy” wnoszony do sieci i w końcu wiedzą na temat funkcjonowania samego Internetu [DiMaggio, Hargittai, 2004, s. 10-12].

Poszczególne wymiary, które mogą rzutować na zróżnicowane formy wykorzystania technologii internetowej wpływają na kształtowanie się nierówności zarówno pomiędzy użytkownikami i niekorzystającymi z Internetu, ale również wśród samych internautów. Decyduje o nich wspomniany wyżej dostęp do środków technicznych, posiadane umiejętności i realizowane cele, ale także poziom autonomii (w rozumieniu swobodnego i niekontrolowanego wykorzystania zasobów dostępnych w sieci internetowej) oraz wsparcie społeczne (zarówno ze strony osób kompetentnych, służących pomocą w przypadku wątpliwości i problemów, ale także osób najbliższych, dających emocjonalne oparcie w sytuacjach niepowodzeń ale i sukcesów) [DiMaggio i in., 2001, s. 310]. Spostrzeżeniom tym wtóruje Mark Warschauer zwracając uwagę na istnienie czterech ważnych zasobów określających skuteczność i efektywność wykorzystania nowych technologii. Są to według niego: (1) zasoby fizyczne warunkowane możliwością dostępu do komputerów i sieci internetowej, (2) zasoby cyfrowe, powiązane z różnorodnością dostępnych w sieci informacji, (3) zasoby ludzkie, związane z kompetencjami i wiedzą niezbędnymi dla efektywnego wykorzystania technologii informacyjnych oraz (4) zasoby społeczne, rozumiane jako wszelkiego rodzaju wspólnoty oraz instytucje udzielające niezbędnego wsparcia przy wykorzystaniu potencjału Internetu [Warschauer, 2002]. Do podobnych wniosków doszli Wenhong Chen i Barry Wellman realizując badania w ośmiu krajach świata (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Niemcy, Włochy, Japonia, Korea Południowa, Chiny i Meksyk) przy uwzględnieniu czterowymiarowej perspektywy: (1) dostępu do technologii (*technological access*), (2) technicznych umiejętności (*technological literacy*), (3) społecznej dostępności (*social access*) zależnej od posiadanych środków finansowych, świadomości i zainteresowania, wkładu własnego, wnoszonego do sieci związanego z umiejętnościami i kompetencjami i (4) społecznego charakteru wykorzystania technologii (*social use*) określanego przede wszystkim przez realizowane cele i ich społeczne implikacje (w postaci więzi społecznych, społecznej akceptacji czy przynależności, ale również i alienacji) [Chen, Wellman 2003, s. 467-497]. Z kolei Eszter Hargittai wyróżnia jedenaście wymiarów różnicujących użytkowników Internetu. Są to: (1) skuteczne i bezpieczne sposoby komunikowania się z innymi, (2) wiedza, w jaki sposób stać się uczestnikiem grup dyskusyjnych i czerpać z tego faktu określone korzyści, (3) wiedza o narzędziach (technologii) i sposobie ich wykorzystania, (4) wiedza na temat tego, co jest w Internecie dostępne, (5) umiejętność dotarcia do określonych zasobów, (6) efektywność w surfowaniu (nawigowaniu) w przestrzeni wirtualnej, (7) umiejętność oceny źródła i jego wiarygodności, (8) rozumienie zagadnień związanych z prywatnością, (9) rozumienie zasad bezpieczeństwa, (10) posiadanie wiedzy, która daje możliwość skutecznego szukania pomocy i (11) przyzwyczajenia (w znaczeniu dobrych i złych nawyków) [Hargittai, 2007, s. 121-137].

Charakter omawianych czynników kształtujących nierówności w sieci internetowej wskazuje, że są one w dużym stopniu pochodną istniejących podziałów społecznych

i związanych z nimi zasobów wnoszonych do sieci internetowej, które dodatkowo wzmacniają istniejące podziały. Środki – zarówno fizyczne jak i psychiczne (intelektualne i osobowościowe) korelują natomiast z wieloma cechami społeczno-demograficznymi, które decydują o ogólnie rozumianym statusie społeczno-ekonomicznym. Już wczesne badania dotyczące Internetu pokazywały, że częściej korzystają z niego osoby lepiej wykształcone (a co za tym idzie lepiej zarabiające) i młodsze, aktywne zawodowo, mieszkańcy większych miejscowości, ale także mężczyźni w porównaniu z kobietami i członkowie rodzin, w których wychowują się dzieci [DiMaggio i in., 2004, s. 9-10]. Odtwarzanie nierówności społecznych w sieci internetowej jest nieuniknione. Proponowany przez optymistów znormalizowany model rozwoju Internetu (*normalization model*) zakładający wyrównywanie szans użytkowników Internetu w miarę postępującego rozwoju ustępował będzie miejsca modelowi stratyfikacji (*stratification model*), sugerującemu, aby na szanse wyrównywania nierówności, które stwarza Internet, patrzeć w sposób jeśli nie pesymistyczny, to przynajmniej realistyczny. Ci bowiem, którzy dzięki rozmaitym przymiotom związanym z ich miejscem w strukturze społecznej zdobędą początkową przewagę nad pozostałymi, zdołają ją nie tylko utrzymać, ale i pogłębić [Norris, 2000].

2. Niepełnosprawny w sieci

Rozważania konstytuujące niniejszą część opracowania rozpocząć należy od zdefiniowania pojęcia niepełnosprawności oraz określenia, jaki wpływ jej rodzaj i stopień mogą mieć na sposób i zakres korzystania z sieci. Nie ma jednej uniwersalnej definicji niepełnosprawności. Pojęcie to, jak zauważa Teresa Żółkowska [Żółkowska, 2004, s. 13], *pojawia się zarówno w opracowaniach naukowych, jak i w języku potocznym czy w dokumentach polityki społecznej, aktach prawnych – choć nie ma zgody co do sposobu jego definiowania*. Wśród wielu definicji niepełnosprawności najczęściej przytaczana jest wykładnia sformułowana przez Światową Organizację Zdrowia, zgodnie z którą niepełnosprawność to *wszelkie ograniczenia lub brak – wynikający z uszkodzenia – możliwości wykonywania czynności na poziomie uważanym za normalny dla człowieka* [Wapiennik, Piotrowicz, 2002, s. 21-22]. Cytowana definicja koncentruje się na aspekcie medycznym, pomijając kontekst społeczny i kulturowy zjawiska. Te odnaleźć można w definicji przygotowanej w ramach „Międzynarodowej klasyfikacji funkcjonowania, niepełnosprawności i zdrowia”, zwanej w skrócie ICF (*International Classification of Functioning, Disability and Health*), zgodnie z którą kategorię „niepełnosprawność” stosuje się w celu oznaczenia *wielowymiarowego zjawiska wynikającego ze wzajemnych oddziaływań między ludźmi a ich fizycznym i społecznym otoczeniem*. Niepełnosprawność jest tu rozumiana nie tyle jako rezultat uszkodzenia czy stanu zdrowia, ale raczej jako wynik barier, na jakie osoba napotyka w środowisku [Wapiennik, Piotrowicz, 2002, s. 22-23]. W polskich realiach, dla celów formalnych, najczęściej stosowana jest definicja zawarta w „Ustawie o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych” z dnia 27 sierpnia 1997 roku [Dz. U. z 2008 r. Nr 14, poz. 92]. Na mocy tego dokumentu niepełnosprawnymi określa się osoby, których stan fizyczny, psychiczny lub umysłowy trwale lub okresowo utrudnia, ogranicza bądź uniemożliwia wypełnianie ról społecznych (w szczególności wykonywanie pracy zawodowej). Na użytek niniejszej analizy pojęcie

i zakres niepełnosprawności obejmować będzie różne ograniczenia funkcjonalne jednostek ludzkich w każdym społeczeństwie, wynikające z uszkodzenia zdolności wykonywania jakiejś czynności życiowej w sposób uważany za normalny, typowy dla życia ludzkiego. Ograniczenia te mogą mieć charakter stały lub przejściowy, całkowity lub częściowy, mogą dotyczyć sfery sensorycznej, fizycznej i psychicznej [Sowa, Wojciechowski, 2001, s. 20].

W kontekście tytułu niniejszego opracowania rodzi się zasadne pytanie o możliwości, cele i sposoby wykorzystania potencjału, jaki niosą z sobą technologie informacyjno-komunikacyjne przez osoby niepełnosprawne. Sieć internetową uznać można za ogromny rezerwuar możliwości poprawy jakości życia i poziomu niezależności osób niepełnosprawnych, szczególnie tych, które mają problemy z samodzielnym poruszaniem się. Stwarza bowiem szansę na podjęcie lub kontynuowanie edukacji, znalezienie zatrudnienia i wykonywanie obowiązków zawodowych, prowadzenie aktywności kulturalnej, społecznej, politycznej, zakup dóbr i usług, załatwienie różnego rodzaju formalności (np. w bankach, urzędach), twórczą ekspresję, wreszcie na nawiązywanie i podtrzymywanie relacji z innymi. Ta ostatnia płaszczyzna oddziaływań na styku osoba niepełnosprawna – technologia wydaje się szczególnie istotna. Komunikacja przy użyciu sieci może bowiem służyć osobom niepełnosprawnym jako środek do uzyskania wsparcia społecznego lub terapeutycznego. W sieci powstają coraz liczniej różnego rodzaju grupy samopomocowe [Finn, 1999 – cyt. za: Dobransky, Hargittai, 2006, s. 315], które – w odróżnieniu od tradycyjnych, istniejących w „świecie realnym” i opierających się na fizycznej współobecności wszystkich członków – mogą służyć wsparciem online, bez konieczności wychodzenia z domu. Osoby niepełnosprawne znaleźć mogą w przestrzeni wirtualnej rozmaite czaty, listy i fora dyskusyjne, wreszcie portale społecznościowe, które są tworzone właśnie z myślą o nich. Funkcjonuje tysiące tego rodzaju społeczności, koncentrujących się wokół różnych tematów, poczynawszy od wątków medycznych na aktywności twórczej z jednej strony i rekreacyjnej z drugiej skończywszy. Co istotne, wskazane strony internetowe rzeczywiście najczęściej odwiedzane są przez osoby niepełnosprawne. Może to wynikać z dość oczywistego faktu: komunikacja online umożliwia osobom niepełnosprawnym nawiązywanie relacji i podejmowanie działań z innymi w stopniu, który mógłby nie być możliwy w przestrzeni offline [Seymour, Lupton, 2004], w której niepełnosprawność w wielu sytuacjach powstrzymuje jednostki przed społeczną aktywizacją i integracją lub je uniemożliwia.

Na marginesie warto skonstatować, iż najbardziej uderzającym aspektem komunikacji online jest możliwość nieujawniania przez użytkowników swojej tożsamości i fizyczności, oznaczająca w przypadku niepełnosprawnych użytkowników okazję do nawiązywania interakcji nienaznaczonych już na starcie stygmatem niepełnosprawności. Osoby niepełnosprawne wchodzić zatem mogą w relacje, w których ich dysfunkcja nie gra roli pierwszoplanowej, a ujawnić ją można w momencie, który jednostka sama uzna za właściwy [Bowker, Tuffin, 2002 – cyt. za: Dobransky, Hargittai, 2006, s. 316]. Ten sposób zaistnienia w relacji z innymi wymaga jednak odpowiedzialności i przestrzegania wysokich standardów etycznych przez niepełnosprawnych użytkowników.

Opisane wyżej możliwości (i wiele innych dostępnych dzięki medium, jakim jest Internet) są jednak udziałem tylko niektórych niepełnosprawnych. Jak pokazują wyniki

badan, technologie informacyjno-komunikacyjne sà wciàż niedostêpne dla wielu osób niepełnosprawnych [Kaye, 2000, s. 1], co jest konsekwencjà kilku czynników. Po pierwsze korzystanie z Internetu w przypadku konkretnych rodzajów niepełnosprawnoœci wymaga nie tylko fizycznego dostêpu do niego, ale tak¿e specjalistycznego sprzêtu i oprogramowania. Osoby niepełnosprawne ze wzglêdu na dysfunkcjê wzroku do przeglądania sieci web muszà u¿ywaç technologii pomocniczych w postaci czytników ekranu, tzw. linijek (monitorów) brajlowskich, syntezatorów mowy lub programów słu¿ących do powiększania obrazu wyświetlanego na ekranie komputera. Osoby z ograniczeniami słuchowymi, by móc w pełni korzystaç z treœci zawartych w sieci, potrzebujà np. tekstowych opisów dla nagrañ dźwiękowych. Niepełnosprawni z powodu dysfunkcji i ograniczeñ motorycznych, do przeglądania stron WWW, potrzebowaç mogà wielu ró¿nych narzêdzi pomocniczych: poczàwszy od oprogramowañ rozpoznajàcych głos, na urzàdzeniach zastêpujàcych mysz komputerowà, poprzez śledzenie ruchów głowy, a nawet gałki ocznej czy wskaźniku trzymanym w ustach skończywszy. Jeszcze wiêkszy kłopot ze swobodnym korzystaniem z zasobów sieci dotyczy mo¿e osób z niepełnosprawnoœciami o charakterze kognitywnym i neurologicznym. O nich twórcy serwisów internetowych muszà myœleç ju¿ na etapie ich projektowania. Powinny byç bowiem tworzone w specjalny sposób, tak by cechowały siê bardzo prostà, przejrzystà i spójnà architekturà i nawigacjà, wykorzystaniem prostego jêzyka i uwzglêdnieniem wiêkszej iloœci czasu, jakiego osoba niepełnosprawna potrzebowaç bêdzie na reakcjê i realizacjê zadania w obrêbie danego serwisu WWW [How people..., 2012].

Co istotne, w wielu przypadkach posiadanie niezbêdnych udogodnieñ nie jest równoznaczne z mo¿liwoœcià korzystania z wszystkich zasobów sieci, bowiem wiêkszoœć stron nie spełnia okreœlonych wymogów, nie posiada koniecznych aplikacji, umo¿liwiajàcych dostêp osobom niepełnosprawnym. Przestrzeganie przez ich twórców i włascicieli standardów dostêpnoœci stanowi jeden z kluczowych czynników wykorzystywania przez niepełnosprawnych potencjału tkwiàcego w sieci.

Drugim jest bez wàtpienia czynnik finansowy. Koszty podlączenia do Internetu oraz zakupu niezbêdnego sprzêtu i oprogramowania dedykowanego konkretnemu rodzajowi niepełnosprawnoœci stanowià istotnà barierê w dostêpie i wykorzystaniu nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych przez tã kategoriê osób¹. Nale¿àce do niej jednostki dysponujà bowiem ni¿szym dochodem ni¿ populacja ogólna, sà te¿ na ogół starsze i czêœciej bezrobotne [Kaye, 2000; Lenhart i in., 2003]. Jeœli zwa¿y siê na wzmiankowany ju¿ wy¿ej fakt, i¿ czêœciej korzystajà z Internetu osoby lepiej wykształcone (i w konsekwencji posiadajàce wy¿szy status ekonomiczny), młodsze i aktywne zawodowo [DiMaggio i in., 2004, s. 9-10], nie powinien dziwiç ni¿szy stopieñ u¿ycia ICT przez niepełnosprawnych.

Kolejnej przyczyny cyfrowych nierówności na linii sprawni – niepełnosprawni, korespondujàcej z wymienionymi wy¿ej czynnikami społeczno-demograficznymi, upatrywaç mo¿na w deficycie niezbêdnej wiedzy na temat medium, jakim jest Internet, oraz kompetencji w zakresie obsługi technologii informacyjno-komunikacyjnych wœród osób niepełnosprawnych. U¿ytkownicy, tak¿e niepełnosprawni, sà mniej skłonni do poszukiwania konkretnych typów materiałow w sieci, jeœli z jednej strony nie sà œwiadomi jakie dokłàdnie

treści mogą w niej istnieć, z drugiej zaś nie wiedzą w jaki sposób mogą do nich uzyskać dostęp [Dobrąnsky, Hargittai, 2006, s. 330]. Można nawet zaryzykować hipotezę, iż niektórzy ludzie (dotyczy to na pewno także osób niepełnosprawnych) po prostu nie chcą korzystać z sieci, nie odczuwają takiej potrzeby. Czasami jest to rezultat świadomego wyboru, w innych przypadkach taka decyzja może odzwierciedlać brak zrozumienia skali i potencjału możliwości oferowanych przez Internet. Innymi słowy, część osób nie wyraża zainteresowania korzystaniem z ICT, ponieważ nie zdaje sobie sprawy z bogactwa informacji i społecznych relacji, które dzięki komunikacji online może zyskać.

Reasumując tę część rozważań, skonstatować należy, iż naukowy dyskurs (ale i codzienne doświadczenie) nie poddaje dziś w wątpliwość faktu występowania nierówności cyfrowych między różnymi grupami społecznymi. Badania prowadzone przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych wykazują, że czynniki stratyfikujące społeczeństwo (związane ze statusem społeczno-ekonomicznym) są jednocześnie wskaźnikami nierównego dostępu do nowoczesnych technologii komunikacyjno-informacyjnych. Jedną z kategorii upośledzonych pod tym względem są właśnie osoby niepełnosprawne, których położenie charakteryzuje się jako „disability divide”. Warto w tym kontekście przyjrzeć się sytuacji osób niepełnosprawnych w świecie cyfrowych nierówności, z jaką mamy do czynienia w polskich realiach.

3. Wizerunek niepełnosprawnych internautów – ilustracja empiryczna

Aby odpowiedzieć na pytanie kim są polscy niepełnosprawni internauci w wymiarze demograficzno-społecznym (i czy różnią się pod tym względem od osób sprawnych) oraz w jakim zakresie korzystają z funkcji, które daje Internet posłużono się danymi pochodzącymi z badań „Diagnoza Społeczna 2009”² [Diagnoza społeczna..., 2009]. Szczegółowe zagadnienia, które poddano analizie dotyczyły:

1. podstawowych charakterystyk demograficzno-społecznych osób niepełnosprawnych,
2. skali wykorzystania Internetu przez osoby niepełnosprawne i sprawne,
3. charakterystyki demograficzno-społecznej niepełnosprawnych internautów,
4. sposobów wykorzystania Internetu przez osoby niepełnosprawne (długość korzystania, czas przeznaczany na Internet, zakres wykorzystywanych funkcji).

Porównanie rozkładów częstości cech demograficzno-społecznych osób niepełnosprawnych i sprawnych ujawnia spodziewane, ale istotne z punktu widzenia prowadzonej analizy odmienności (tabela 1).

Tabela 1. Cechy demograficzno-społeczne osób niepełnosprawnych i sprawnych [dane w %]

Cechy demograficzno-społeczne		Niepełnosprawni	Sprawni
Płeć	Kobieta	50,7	52,6
	Mężczyzna	49,3	47,4
Wiek w latach	16-20	2,8	9,5
	21-25	2,9	10,8
	26-35	5,3	20,6
	36-45	8,4	16,1
	46-55	21,0	18,5
	56-65	24,8	11,6
	Powyżej 65	34,8	12,9
Wykształcenie	Podstawowe	32,6	14,8
	Gimnazjalne	2,7	7,9
	Zawodowe	29,7	25,1
	Średnie	25,2	31,1
	Policealne/licencjat	3,8	7,3
	Wyższe	6,0	13,8
Dochód netto respondenta	0-900 zł	53,1	26,1
	901-1200 zł	22,0	22,9
	1201-1500 zł	10,2	14,0
	1501-1800 zł	4,8	6,9
	1801-2700 zł	6,6	17,4
	Ponad 2700 zł	3,2	12,6
Klasa miejscowości zamieszkania	500 tys. i więcej	10,2	12,5
	200-500 tys.	11,4	11,1
	100-200 tys.	6,1	7,1
	20-100 tys.	20,6	19,0
	Poniżej 20 tys.	14,8	12,8
	Wieś	36,9	37,5
Status społeczno-ekonomiczny	Sektor publiczny	2,9	14,8
	Sektor prywatny	6,1	25,4
	Prywatni przedsiębiorcy	0,8	4,6
	Rolnicy	0,7	4,7
	Renciści	42,4	3,3
	Emeryci	33,9	18,8
	Uczniowie i studenci	2,5	11,8
	Bezrobotni	2,4	6,4
	Inni bierni zawodowo	8,3	10,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza Społeczna 2009*

Pierwsza różnica dotyczy wieku osób należących do analizowanych kategorii. W przypadku osób niepełnosprawnych uwidacznia się różnica w trzech najstarszych kategoriach wiekowych: 46-55 lat, 56-65 lat i powyżej 65 roku życia. W tej ostatniej kategorii odsetek osób niepełnosprawnych jest trzykrotnie wyższy w porównaniu z odsetkiem osób sprawnych. Ogólnie, średni wiek osób z niepełnosprawnością to nieco powyżej 58 lat w porównaniu ze średnim wiekiem osób sprawnych, który wynosi blisko 43 lata, a różnica ta jest istotna statystycznie (test t, dla $p < 0,01$).

Druga istotna rozbieżność, która może decydować o wykorzystaniu nowoczesnych technologii w życiu codziennym (w tym Internetu) dotyczy wykształcenia. Osoby niepełnosprawne ponad dwa razy częściej spotkać można w kategorii „podstawowe” i dwa razy rzadziej w kategorii „wyższe”. W pozostałych kategoriach wykształcenia różnice nie są już tak duże, chociaż osoby sprawne zyskują przewagę nad niepełnosprawnymi w kategorii „gimnazjalne”, „średnie i „policealne/licencjat”, jednocześnie ustępując im w kategorii „zawodowe”. Średnia długość lat nauki szkolnej w momencie badań wyniosła dla osób niepełnosprawnych 10,5 roku, a dla osób sprawnych ponad 12 lat i jest to różnica istotna statystycznie (mierzona testem t, dla $p < 0,01$). Pamiętać jednak należy, że badaniami objęto osoby stosunkowo młode (16+), a więc te, wśród których jest spory odsetek osób kontynuujących edukację i wśród których jest „nadreprezentacja” osób sprawnych. Założyć można zatem, że liczba lat nauki szkolnej tych osób wzrośnie u kresu ich ścieżki edukacyjnej, powiększając jednocześnie różnicę w poziomie wykształcenia osób sprawnych i niepełnosprawnych.

W przypadku statusu społeczno-zawodowego relatywnie liczniej, osoby niepełnosprawne reprezentują kategorię rencistów i emerytów (w przypadku tych dwóch kategorii ujawniają się największe różnice). Osoby sprawne są natomiast stosunkowo liczniej reprezentowane wśród: pracowników sektora państwowego, pracowników sektora prywatnego, prywatnych przedsiębiorców, rolników, ale także uczniów i studentów, bezrobotnych i innych biernych zawodowo. Różnice te decydują o wysokiej korelacji między zmiennymi „niepełnosprawność” i „status społeczno-zawodowy” (V Kramera=0,504, dla $p < 0,001$). Już ta prosta analiza porównawcza pokazuje, że wśród osób niepełnosprawnych zaznacza się przewaga tych, którzy mogą pozwolić sobie na „bycie biernymi” na rynku pracy, a tym samym narzędzia wykorzystywane w pracy zawodowej, podczas nauki, czy te, pozwalające podnosić kwalifikacje (dotyczy to również Internetu) stają się z ich punktu widzenia mniej użyteczne, czy po prostu nieprzydatne.

Wykształcenie i status społeczno-zawodowy powiązane są z możliwościami dochodowymi, a więc i w przypadku zarobków obserwowane różnice również nie zaskakują. Poziom wykształcenia, a co za tym idzie charakter zawodowej aktywności, wpływa na wysokość dochodu i jest to widoczne wśród osób z dwóch porównywanych kategorii. Niepełnosprawni respondenci zadeklarowali średni dochód w wysokości 1030 zł, natomiast dla osób sprawnych dochód ten był o ponad połowę wyższy i wyniósł 1546 zł. Co warto podkreślić, ponad połowa osób niepełnosprawnych (53,1%) zadeklarowała taką wysokość dochodu, dzięki któremu znalazły się one w najniższej kategorii dochodowej (0-900 zł). Chociaż i dla osób sprawnych jest to najliczniej reprezentowany przedział zarobków, to jednak objął on o ponad połowę mniej sprawnych respondentów (26,1%).

Dwie zmienne, które nie różnicują osób niepełnosprawnych i sprawnych to płeć i klasa miejscowości zamieszkania.

Jak pokazuje analiza przeprowadzona w oparciu o te same dane, użytkownicy Internetu w Polsce charakteryzują się dość spójnym profilem nakreślonym w oparciu o cechy demograficzno-społeczne. Częściej z Internetu korzystają osoby młodsze, lepiej wykształcone, aktywne zawodowo, pochodzące z większych miejscowości (ale również mężczyźni w porównaniu z kobietami [Masłyk, 2010]).

W odniesieniu do tych danych, skonfrontowanych z charakterystyką osób niepełnosprawnych, można założyć, że skala wykorzystania Internetu przez te osoby będzie mniejsza w porównaniu z osobami sprawnymi. I rzeczywiście, niepełnosprawnych użytkowników sieci internetowej jest w Polsce ponad dwu i półkrotnie mniej niż osób sprawnych korzystających z Internetu. W przypadku tych pierwszych można mówić o co czwartym internaucie (23,2%), wśród tych drugich internauci stanowią ponad połowę 55,1%.

Cechy demograficzno-społeczne wpływają nie tylko na skalę wykorzystania Internetu przez osoby niepełnosprawne, ale również decydują o sposobie jego wykorzystania. Mimo, że niepełnosprawni użytkownicy Internetu są znacznie starsi od sprawnych internautów, to ci drudzy korzystają z tego medium średnio o prawie półtora roku dłużej (odpowiednio 4,6 i 5,9 roku). Ponieważ liczba lat używania Internetu jest skorelowana z czasem, jaki poświęca się mu w ciągu tygodnia³ (r Pearsona=0,290, dla $p<0,001$) nie powinien zaskakiwać fakt, że osoby niepełnosprawne przeznaczają na Internet w ciągu tygodnia średnio o dwie godziny mniej niż osoby sprawne (odpowiednio 9,3 i 11,6 godziny). Tak więc, niepełnosprawni internauci – jeśli potraktować ich bardzo ogólnie – są zarówno mniej doświadczeni, jak i mniej zaangażowani w działania podejmowane w sieci internetowej.

Takie „homogeniczne” ujęcie kategorii „osób niepełnosprawnych”, której przedstawiciele bez wątpienia różnią się między sobą (choćby ze względu na charakter niepełnosprawności, który skutkuje różnymi możliwościami wykorzystania potencjału sieci) może skutkować błędnymi interpretacjami, dlatego warto przyjrzeć się profilowi społeczno-demograficznemu niepełnosprawnych internautów biorąc za punkt odniesienia kategorię tych niepełnosprawnych, którzy z Internetu nie korzystają.

Aby przetestować związek pomiędzy zmiennymi demograficzno-społecznymi i faktem korzystania z Internetu posłużono się modelem regresji logistycznej, która pozwala poddać analizie łączne oddziaływanie zmiennych niezależnych (a właściwie ich kombinacji) na zmienną zależną i pokazać wpływ „netto” każdej z nich przy kontroli wpływu pozostałych zmiennych niezależnych. Procedura ta eliminuje zatem możliwy, zapośredniczony wpływ innych zmiennych i wskazuje, jakie jest prawdopodobieństwo zajścia zdarzenia (tutaj: bycie internautą) dla zmiany wartości zmiennej niezależnej o 1 w jej jednostkach miary (dla zmiennych ilościowych) lub pomiędzy daną kategorią zmiennej, a jej kategorią odniesienia (dla zmiennych jakościowych). Model oparty jedynie na zmiennych demograficzno-społecznych wyjaśnia sporą część wariancji zmiennej zależnej (47,5%, R^2 Nagelkerke=0,475). Wartość tę można interpretować w ten sposób, iż to, czy mamy do czynienia z internautą czy też nie, w połowie zależy od cech demograficzno-społecznych.

Na podstawie wartości współczynników regresji (tabela 2), można zauważyć ciekawe, chociaż dające się przewidzieć zależności.

Tabela 2. Zależność między cechami demograficzno-społecznymi a korzystaniem z Internetu przez osoby niepełnosprawne (wartości współczynników regresji logistycznej)

Cechy demograficzno-społeczne		Współczynniki regresji Exp(B)	Prawdopodobieństwo [w %]
Płeć (kategoria odniesienia: kobieta)		1,307	30,7
Wiek w latach		0,918	-8,2
Wykształcenie: liczba lat nauki szkolnej		1,297	29,7
Dochód netto respondenta		1,000	0
Klasa miejscowości zamieszkania (kategoria odniesienia: wieś)	500 tys. i więcej	2,210	221
	200-500 tys.	2,952	295
	100-200 tys.	2,358	236
	20-100 tys.	1,816	182
	Poniżej 20 tys.	2,149	215
Status społeczno-ekonomiczny (kategoria odniesienia: sektor publiczny)	Sektor prywatny	Brak związku	-
	Prywatni przedsiębiorcy	Brak związku	-
	Rolnicy	0,193	-80,7
	Renciści	0,401	-59,9
	Emeryci	0,463	-53,7
	Uczniowie i studenci	Brak związku	-
	Bezrobotni	Brak związku	-
	Inni bierni zawodowo	0,298	70,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza Społeczna 2009*

Prawdopodobieństwo, że mamy do czynienia z niepełnosprawnym internautą jest wyższe w przypadku mężczyzn o ponad 30% w porównaniu z kobietami. Różnica pomiędzy korzystającymi z sieci internetowej mężczyznami i kobietami wynosi 7,9% i jest to różnica istotna statystycznie.

Z każdym dodatkowym rokiem życia szansa na to, że osoba niepełnosprawna korzysta z Internetu, zmniejsza się o ponad 8%. Nie powinno to zaskakiwać, kiedy uświadomimy sobie fakt, że średni wiek, w którym osoby niepełnosprawne zaczynały sieciową aktywność, wynosił w chwili badania prawie 39 lat. Natomiast średnia wieku niepełnosprawnych użytkowników sieci internetowej była równa 44 lata i znacznie różniła się od średniego wieku osób niepełnosprawnych, niekorzystających z Internetu (blisko 63 lata).

O ile w kategorii najmłodszych niepełnosprawnych (16-20 lat) dwie na trzy osoby wykorzystują Internet (65,1%), to w kategorii osób najstarszych robi to zaledwie co dwudziesta osoba (5,0%).

Wykształcenie ma również istotne znaczenie dla korzystania z Internetu przez osoby niepełnosprawne. Każdy dodatkowy rok edukacji zwiększa prawdopodobieństwo użytkowania tego medium o prawie 31%. Średnia liczba lat nauki szkolnej niepełnosprawnych internautów wyniosła blisko 13 lat, gdy tymczasem niekorzystający z Internetu kończyli edukację średnio po 10 latach nauki. I tak na przykład, w kategorii „wykształcenie wyższe” znalazło się 51,4% niepełnosprawnych internautów, a w kategorii „wykształcenie podstawowe” jedynie 4,6%. Zaakcentować jednak należy, że najliczniej wśród internautów reprezentowany jest gimnazjalny poziom wykształcenia (71,3%) co bez wątpienia powiązane jest z młodym wiekiem tych, którzy do tej kategorii należą.

Niepełnosprawni internauci również lepiej zarabiają – średnio 1384 zł w porównaniu z niekorzystającymi z sieci (936 zł), chociaż wpływ dochodu nie został zaakcentowany w modelu regresji, co może mieć przyczynę w pośrednim oddziaływaniu innych zmiennych pozytywnie skorelowanych z dochodem – poziomem wykształcenia i statusem społeczno-ekonomicznym. Jednakże tylko w kategorii najwyższego dochodu (ponad 2700 zł) korzystający z Internetu (60,0%) zyskują relatywną przewagę nad niekorzystającymi.

Pozostałe dwie zmienne umieszczone w modelu należy interpretować nieco inaczej (ze względu na ich jakościową naturę) – z uwzględnieniem tej kategorii, która dla pozostałych stanowiła punkt odniesienia. W przypadku miejscowości zamieszkania była to „wieś”. Zdecydowanie częściej niepełnosprawnych internautów można spotkać we wszystkich innych miejscowościach niż wieś. Prawdopodobieństwo, że korzystający z Internetu mieszkają na wsi jest trzykrotnie niższe w porównaniu z miastem 200-500 tysięcznym, ponad dwukrotnie mniejsze niż w miastach 100-200 tysięcznych, ponad 500 tysięcznych i mniejszych niż 20 tysięczne oraz prawie dwukrotnie mniejsze niż w miastach 20-100 tysięcznych.

Ostatnią analizowaną zmienną był status społeczno-ekonomiczny. W tej kategorii wyróżnić można dwie charakterystyczne „grupy zawodowe”. Biorąc od uwagę pracowników sektora publicznego, jako kategorię odniesienia (65,1% korzystających), zauważyć można, że nie różnią się oni istotnie pod względem szansy pojawienia się wśród nich internauty od tych, reprezentujących sektor prywatny (56,9%), przedsiębiorców (79,2%), uczniów i studentów (91,9%) oraz bezrobotnych (43,7%). Oni to zdecydowanie częściej korzystają z Internetu niż rolnicy (31,6%), renciści (19,2%), emeryci (9,2%) i inni bierni zawodowo (28,3%).

Wyniki powyższej analizy jednoznacznie wskazują, że wykorzystanie Internetu przez osoby niepełnosprawne (podobnie jak to ma miejsce wśród ogółu użytkowników) jest silnie warunkowane ich miejscem w strukturze społecznej i ich społecznym statusem.

Na koniec warto przyrzeć się jeszcze zróżnicowaniu dotyczącemu subiektywnej funkcjonalności Internetu. Jak należy przypuszczać, różnice w wymiarze demograficzno-społecznym mogą wpływać na formy aktywności w sieci osób reprezentujących te dwie kategorie. I chociaż sposób wykorzystania Internetu zależy przede wszystkim od indywidualnych preferencji i potrzeb, to jednak warto sprawdzić, czy istnieje jakiś

specyficzny wzór użytkowania sieci internetowej przez osoby niepełnosprawne, a jeśli tak, to w oparciu o jakie funkcje Internetu jest tworzony.

W badaniach Diagnozy Społecznej 2009 respondentów korzystających z Internetu poproszono o zaznaczenie tych czynności (z 26 zaproponowanych), które wykonują przy pomocy Internetu⁴. Najbardziej popularne czynności wykonywane w Internecie – zarówno przez osoby niepełnosprawne, jak i pełnosprawne związane są z jego typowymi funkcjami. Internauci stosunkowo najczęściej przeglądają strony WWW (90,1% ogółu badanych), korzystają z poczty elektronicznej (87,9%), czy komunikatorów (78,4%). Wśród pierwszej czwórki najpopularniejszych sposobów korzystania z Internetu jest również odwiedzanie portali społecznościowych (79,7%). Z drugiej strony, najmniejszą popularnością cieszy się możliwość „tworzenia i publikowania własnych tekstów, grafiki, muzyki lub innej twórczości” (30,4%), „tworzenie lub modyfikowanie własnej strony lub bloga (33,8%), „uczestniczenie w kursach lub szkoleniach przez Internet” (36,7%), czy też „odbywanie wideokonferencji” (39,6%). Wzór popularności poszczególnych funkcji Internetu wśród osób niepełnosprawnych i sprawnych jest bardzo podobny, o czym świadczy rozkład odsetek osób z tych dwóch kategorii wykonujących daną czynność.

Porównanie popularności poszczególnych funkcji wśród osób niepełnosprawnych i sprawnych pokazuje, że ci pierwsi korzystają relatywnie rzadziej w przypadku każdej z 26 omawianych funkcji (tabela 3).

Tabela 3. Różnica popularności funkcji realizowanych za pomocą Internetu wśród osób niepełnosprawnych i sprawnych

Funkcja	Niepełno-sprawni	Sprawni	Różnica
przeglądanie stron WWW	84,2	90,4	6,2
sprawdzanie i wysyłanie poczty elektronicznej (e-mail)	75,2	88,6	13,4
odwiedzanie portali społecznościowych (np. Nasza Klasa)	68,0	80,3	12,3
korzystanie z komunikatorów umożliwiających rozmowy ze znajomymi (takich jak ICQ, gadu-gadu itp.)	65,8	79,1	13,3
zbieranie materiałów potrzebnych do nauki lub pracy	53,4	75,7	22,3
słuchanie muzyki lub radia przez Internet	52,2	66,5	14,3
czytanie gazet przez Internet	60,7	64,2	3,5
telefonowanie przez Internet (VoIP, Skype),	50,9	62,8	11,9
uczestniczenie w czatach	46,4	60,0	13,6
uzyskiwanie informacji ze stron internetowych instytucji publicznych	49,2	59,1	9,9
kupowanie produktów przez Internet (poza aukcjami)	41,9	57,1	15,2

ściąganie darmowej muzyki, filmów	40,4	56,5	16,1
korzystanie z banku przez Internet	42,5	56,2	13,7
uczestniczenie w grupach lub forach dyskusyjnych	38,1	53,5	15,4
pobieranie lub wypełnianie formularzy urzędowych	39,9	52,3	12,4
ściąganie darmowego oprogramowania	35,4	52,2	16,8
granie w gry sieciowe przez Internet	43,1	51,8	8,7
korzystanie z Internetu i poczty elektronicznej z komputera domowego w celach zawodowych	32,3	50,2	17,9
uczestniczenie w aukcjach internetowych	34,9	48,7	13,8
szukanie pracy, wysyłanie ofert dotyczących zatrudnienia	37,3	48,3	11,0
rezerwacja biletów (np. lotniczych, do kina, do teatru)	29,9	45,9	16,0
oglądanie telewizji przez Internet	34,9	45,1	10,2
odbywanie videokonferencji	31,4	40,1	8,7
uczestniczenie w kursach lub szkoleniach przez Internet	28,6	37,1	8,5
tworzenie lub modyfikowanie własnej strony WWW lub bloga	23,8	34,4	10,6
tworzenie i publikowanie własnych tekstów, grafiki, muzyki lub innej twórczości w Internecie	23,6	30,8	7,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza Społeczna 2009*

Okazuje się, że największy „dystans” dzieli internautów z tych dwóch grup w aktywności dotyczącej „zbierania materiałów potrzebnych do nauki lub pracy (różnica 22,3%). Różnica ta jest warunkowana odmiennością statusu społeczno-ekonomicznego osób niepełnosprawnych i sprawnych. Blisko połowa niepełnosprawnych internautów to renciści lub emeryci (48,6%), a więc osoby o statusie zawodowym, który nie wyzwala potrzeb związanych z pracą zawodową czy nauką. Potwierdzeniem tego jest druga, najbardziej różnicująca dwie porównywane kategorie czynność, jaką jest „korzystanie z Internetu i poczty elektronicznej z komputera domowego w celach zawodowych” (różnica 17,9%). Pewnym zaskoczeniem może być stosunkowo duża różnica związana z takimi czynnościami jak „ściąganie darmowego oprogramowania” (16,8%), „ściąganie darmowej muzyki, filmów” (16,1%) czy też „uczestniczenie w grupach lub forach dyskusyjnych” (15,4%). Wydawać by się mogło, że akurat te czynności w przypadku osób niepełnosprawnych powinny cieszyć się większą popularnością ze względu na fakt, że stanowią ważny substytut dla form aktywności, które dla osób z niepełnosprawnością

mogą być niedostępne lub utrudnione w „realnym świecie”. Chodzi tutaj na przykład o uczestnictwo w koncertach, spektaklach teatralnych, seansach filmowych w kinach, czy też spotkaniach w gronie znajomych. I tutaj ponownie należy odwołać się do profilu demograficzno-społecznego niepełnosprawnego internauty. Być może ich wiek, status zawodowy, czy też wykształcenie decydują o stylu życia, który nie kreuje tego typu potrzeb.

Ten specyficzny dla niepełnosprawnych internautów rys demograficzno-społeczny jest przyczyną krótszego okresu korzystania z Internetu, ale również mniejszej funkcjonalności, jeśli za jej wskaźnik przyjmiemy liczbę czynności realizowanych za jego pośrednictwem. O ile osoby sprawne wykonują średnio blisko 15 ujętych w powyższym zestawieniu funkcji, to w przypadku osób niepełnosprawnych jest to niespełna 12, a różnica ta jest istotna statystycznie (test t, dla $p < 0,01$). Przy założeniu, że zestaw 26 zaproponowanych funkcji Internetu jest wyczerpujący, łatwo zauważyć, że osoby niepełnosprawne wykorzystują 46% możliwych do zrealizowania działań w sieci. Dla osób sprawnych wartość tego wskaźnika jest równa prawie 58%. Jeśli przyjąć, że czas obecności w sieci (mierzony liczbą godzin spędzanych w Internecie w ciągu tygodnia) przekłada się na rosnące doświadczenie w operowaniu tym medium, to przy porównaniu niepełnosprawnych internautów ze sprawnymi użytkownikami Internetu, teza ta znajduje potwierdzenie. Istnieje bowiem dość silna zależność pomiędzy czasem spędzonym w sieci a liczbą wykonywanych w niej czynności (r Pearsona = 0,355, dla $p < 0,001$). Niewątpliwie związek ten można interpretować odwrotnie – ilość potrzeb, które można zrealizować w Internecie wydłuża czas, który należy im poświęcić. Bez względu na to, co jest przyczyną, a co skutkiem, wniosek jest oczywisty – niepełnosprawni internauci są użytkownikami mniej doświadczonymi, o krótszym „stażu” w sieci, realizującymi w niej mniej czynności w porównaniu ze sprawnymi internautami.

4. Konkluzje

Osoby niepełnosprawne tworzą tę szczególną kategorię społeczną, dla których Internet stanowić może niezwykle skuteczne narzędzie pozwalające pokonać własne ograniczenia i włączyć się do życia społecznego w jego zawodowym, kulturowym czy społecznym wymiarze. Sieć internetowa może stać się skutecznym narzędziem służącym niwelowaniu społecznej izolacji na rzecz integracji ze światem ludzi sprawnych. Aby tak się jednak stało, osoby niepełnosprawne dysponować muszą dodatkowymi narzędziami ułatwiającymi, a w wielu przypadkach umożliwiającymi, korzystanie z zasobów sieci, ale przede wszystkim motywacją, wiedzą i kompetencjami. Te z kolei wiążą się z czynnikami społeczno-ekonomicznymi, takimi jak wykształcenie, dochody czy aktywność zawodowa, które warunkują prawdopodobieństwo dostępu i wykorzystania Internetu oraz w dużej mierze wyjaśniają nierówności w tym względzie zarówno pomiędzy osobami niepełnosprawnymi i sprawnymi, jak i wewnątrz kategorii osób niepełnosprawnych. Nie jest to bowiem kategoria homogeniczna, nie tylko jeśli chodzi o rodzaj i stopień dysfunkcji, ale także w kwestii statusu społeczno-ekonomicznego, a w konsekwencji w kwestii stopnia wykorzystania ICT.

Nowoczesne technologie informacyjno-komunikacyjne bez wątpienia niosą z sobą potencjał, który w przyszłości przynieść może ogromne korzyści segmentowi społecznemu,

jaki stanowią osoby niepełnosprawne. Wpływ Internetu na losy osób niepełnosprawnych może być jednak zgoła odmienny. Brak dostępu do sieci lub niewystarczający sposób wykorzystania istniejących w niej zasobów może stać się czynnikiem petryfikującym lub pogłębiającym cyfrowy podział, pozostawiając tych niepełnosprawnych, których charakteryzuje słabe wykształcenie, niski dochód, bierność zawodowa, a zatem większość z nich, daleko z tyłu za resztą społeczeństwa. Wyniki większości dotychczasowych badań nad tym zjawiskiem, także prezentowanych w niniejszym tekście, wydają się czynić bardziej prawdopodobnym ten drugi scenariusz.

Przypisy

¹ Sprzęt komputerowy dla osób niepełnosprawnych to spory wydatek. Dla przykładu: linijka brailowska to inwestycja rzędu ok. 8 tys. zł, drukarka brailowska to co najmniej 10 tys. zł, a cena oprogramowania, które powiększa obraz lub udźwiękowia, zaczyna się od ok. 2 tys. Istnieją jednak programy, dzięki którym można uzyskać środki pieniężne na zakup takiego sprzętu, w Polsce najważniejszą instytucją finansującą tego rodzaju wydatki jest PFRON.

² *Diagnoza Społeczna* to badania o charakterze panelowym zainicjowane w 2000 roku przez Radę Monitoringu Społecznego. Obejmują one swym zakresem zarówno gospodarstwa domowe w Polsce, jak i ich mieszkańców od 16 roku życia. W badaniach roku 2009 wzięło udział 26178 respondentów. Wśród badanych znalazło się blisko 12% osób niepełnosprawnych (z niepełnosprawnością określoną prawnie bądź biologicznie). Jedna na dziesięć osób biorących udział w badaniu posiadała ważne orzeczenie o niepełnosprawności (wydane przez ZUS lub Zespół Orzekający o Niepełnosprawności przy Powiatowym Centrum Pomocy Rodzinie), natomiast pozostałe osoby odczuwały ograniczenia przy wykonywaniu podstawowych czynności życiowych, jednak nie posiadały ważnego orzeczenia o niepełnosprawności. Warto w tym miejscu odnotować fakt, że według danych GUS w roku 2009 było w Polsce 11,1% osób z prawnym orzeczeniem niepełnosprawności, co jest zbieżne z proporcją uzyskaną w badaniach *Diagnozy Społecznej* [<http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosci-w-liczbach/>].

³ W badaniach zapytano o to, ile godzin w ostatnim tygodniu respondent korzystał z Internetu.

⁴ Badanych pytano, czy daną czynność wykonywali „kiedykolwiek”, czy w „ciągu ostatniego tygodnia”. Dla potrzeb analizy te dwie kategorie połączono przyjmując, że internauta korzystał z danej funkcji jeśli realizował ją kiedykolwiek lub ostatnio.

Literatura

Chen W., Wellman B.: *Charting Digital Divides: Comparing Socioeconomic, Gender, Life Stage, and Rural-Urban Internet Access and Use in Eight Countries*. [W:] *Transforming Enterprise*. Red. W. H. Dutton, B. Kahin, R. O'Callaghan, A. W. Wyckoff. MA: MIT Press, Cambridge 2005

Diagnoza społeczna: zintegrowana baza danych. Rada Monitoringu Społecznego. <http://www.diagnoza.com> [25.05.2012]

- DiMaggio P., Hargittai E., Celeste C., Shafer S.: *From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality*. <http://www.eszter.com/research/pubs/dimaggio-et-al-digitalinequality.pdf> [dostęp 23.05.2012]
- DiMaggio P., Hargittai E., Neuman R. W., John P. Robinson J. P.: *Social Implications of the Internet*. "Annual Review of Sociology" 2001, Palo Alto: Gale Group, vol. 27
- DiMaggio P., Hargittai E.: *From the 'Digital Divide' to Digital Inequality: Studying Internet Use as Penetration Increases*. Working Paper #15. Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies, Princeton University, 2001. <http://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20%20DiMaggio%2BHargittai.pdf> [dostęp 23.05.2012]
- Dobransky K., Hargirai E.: *The Disability Divide in Internet Access and Use*. "Information, Communication & Society" June 2006, Vol. 9, No. 3
- Hargittai E.: *A Framework for Studying Differences in People's Digital Media Uses*. [W:] *Cyberworld Unlimited*. Ed. by N. Kutscher, H-U Otto. VS Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH.
- How people with disabilities use the Web*. In W3C Working Draft, World Wide Web Consortium. <http://www.w3.org/WAI/EO/Drafts/WAI-access-profiles> [dostęp 3.06.2012]
- Jung J-Y., Jack, J. L., Kim Y-Ch.: *Internet Connectedness and Inequality. Beyond the "Divide"*. "COMMUNICATION RESEARCH" 2001, vol. 28, no 4
- Kaye H. S.: *Computer and Internet Use Among People with Disabilities*. Disability Statistics Report (13), U.S. Department of Education, National Institute on Disability and Rehabilitation Research, Washington DC 2000
- Lenhart A., Horrigan J., Allen K., Boyce A. Madden, M. & O'Grady E.: *The ever-shifting Internet population: a new look at Internet access and the digital divide*. Pew Internet and American Life Project, Washington DC 2003
- Loges W. E., Jung J-Y.: *Exploring the Digital Divide. Internet Connectedness and Age*. "COMMUNICATION RESEARCH" 2001, vol. 28, no 4
- Maslyk T.: *Obywatel w społeczeństwie informacyjnym. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo NOMOS, Kraków 2010
- McLuhan M.: *Zrozumieć media. Przedłużenie człowieka*. Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004
- Norris P.: *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty & the Internet in Democratic Societies*, 2000. <http://www.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/digitalch2.pdf> [dostęp 23.05.2012]
- Seymour W., Lupton D.: *Holding the line online: exploring wired relationships for people with disabilities*. "Disability and Society" 2004, vol. 19
- Sowa J., Wojciechowski F.: *Proces rehabilitacji w kontekście edukacyjnym*. Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, Rzeszów 2001
- Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych z dnia 27 sierpnia 1997 roku* [Dz. U. z 2008 r. Nr 14, poz. 92]

Wapiennik E., Piotrowicz R.: *Niepełnosprawny – pełnosprawny obywatel Europy*. Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2002

Warschauer M.: *Reconceptualizing the Digital Divide*. "First Monday" 2002.
http://frost.people.si.umich.edu/courses/SI110/readings/DigiDivide/Rethinking_Digital_Divide.pdf [dostęp 23.05.2012]

Wilson E. J.: *The information revolution and developing countries*. MA: MIT Press Cambridge 2006

Żółkowska T.: *Wyrównywanie szans społecznych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Uwarunkowania i obszary*. Oficyna INPlus, Szczecin 2004